

II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın Güneyine Dair Tasavvuru

Sayyid Fadl Alawi Pasha, The Advisor To Abdulhamid II, and His Vision For The Southern Arabian Peninsula

Recep Kılıç¹

DOI: [10.59445/ijephss.1732688](https://doi.org/10.59445/ijephss.1732688)

Atf / Cite: Kılıç, R., (2026). II. Abdülhamid'in danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın güneyine dair tasavvuru, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 9(2), 148-164, <https://doi.org/10.59445/ijephss.1839976>

Araştırma Makalesi / Research Article

Makale İlk Gönderim Tarihi / Recieved (First): 02.07.2025

Makale Kabul Tarihi / Accepted: 06.04.2026

Lisans Bilgisi / License Information: Bu çalışma, Creative Commons Atf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. / *This work is licensed under Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License (CC BY NC).*

İntihal Kontrolü / Plagiarism Checks: Bu çalışma, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir. / *This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.*

Özet

Bu makale, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik siyasetini, bu siyasetin şekillenmesinde etkili olan danışman figürlerden biri olan Seyyid Fazıl Alavi Paşa'nın rolü ve kişisel siyaset tahayyülü çerçevesinde incelemektedir. II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı çevresinde konumlanan Arap danışmanları arasında yer alan Fazıl Paşa, yalnızca sembolik bir temsilci değil, aynı zamanda bilgi üreten, sahaya dair analizler geliştiren ve Osmanlı merkezine stratejik öneriler sunan etkin bir siyasi aktör olarak değerlendirilmiştir. Çalışmada, Fazıl Paşa'nın Zafar, Maskat, Yemen ve çevresindeki bölgelere yönelik Osmanlı adına nüfuz kurma girişimleri, onun sadece sadakat bildiren bir yerel lider değil, aynı zamanda müstakil bir emirlik kurarak düzen inşa etmeye hedefleyen bir "muslih" (ıslah edici/arabulucu) olduğunu göstermektedir. Paşa'nın, bölgedeki aşiret yapıları ile Osmanlı merkezi arasında arabuluculuk yaparak, merkezî otoritenin meşruiyetini yerel düzlemde tahkim etmeye yönelik çabaları; hem Osmanlı'nın İngiltere karşısında manevra alanı yaratma stratejileriyle hem de saraya yakın danışman figürlerin dış politika yapım sürecindeki etkisiyle doğrudan ilişkilidir. Makale, nitel tarihsel analiz yöntemiyle hazırlanmış; araştırma sürecinde Osmanlı Arşivi ve British Foreign Office belgeleri, hatıratlar ve dönemin literatüründen elde edilen veriler kullanılmıştır. Bu çerçevede çalışma, Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyine ilişkin siyasi vizyonunu, merkez-çevre ilişkileri ile yerel aktörlerin kişisel siyaset tahayyülleri arasındaki etkileşim bağlamında analiz ederek; modern öncesi imparatorluklarda yerel figürlerin dönüştürücü potansiyeline dair literatüre kuramsal bir katkı sunmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Fazıl Paşa, Osmanlı Devleti, Arap Yarımadası, Zafar, Arap Danışman.

Abstract

This article examines the Ottoman Empire's policy toward the southern Arabian Peninsula in the late 19th century, within the framework of the role and personal political imagination of Sayyid Fadl Alawi Pasha, one of the advisory figures influential in shaping this policy. Fadl Pasha, among the Arab advisors positioned around Abdulhamid II's Yıldız Palace, was not only a symbolic representative, but also an active political actor who produced knowledge, developed field analyses, and offered strategic proposals to the Ottoman center. His efforts to establish influence on behalf of the Ottomans in Dhofar, Muscat, Yemen, and nearby regions show that he was not merely a local leader declaring loyalty, but a "muslih" (reformer/mediator) aiming to build order through founding an autonomous emirate. His role as a mediator between tribal structures and the Ottoman center, and his attempts to reinforce the legitimacy of central authority at the local level, were directly linked to the Ottoman strategy of gaining diplomatic maneuvering space against Britain, and to the influence of advisors close to the palace in foreign policy-making. The article uses a qualitative historical analysis method and is based on Ottoman Archives, British Foreign

¹ Dr. / PhD., Milli Eğitim Bakanlığı / Ministry of National Education, krecep2009@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5424-706X>.

Recep Kılıç

*II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın
Güneyine Dair Tasavvuru*

*Vol: 9 Issue: 2
Spring 2026*

Office documents, memoirs, and the literature of the period. It analyzes the Ottoman political vision for the southern Arabian Peninsula through the interaction between center–periphery relations and local actors' personal political imaginations, aiming to contribute theoretically to the literature on the transformative role of local figures in pre-modern empires.

Keywords: Sayyid Fadl Pasha, Ottoman Empire, The southern Arabian Peninsula, Dhofar, Arab Advisor.

1. Giriş

19. yüzyılın son çeyreği, Osmanlı Devleti'nin merkezî otoritesini yeniden tesis etmeye çalıştığı; buna karşılık başta İngiltere olmak üzere sömürgeci güçlerin Arap Yarımadası'nın güneyinde nüfuz kurmaya yöneldiği kritik bir dönemdir. Bu coğrafyada yer alan Zafar, Maskat, Yemen ve çevresindeki bölgeler, yalnızca Osmanlı'nın hâkimiyet stratejileri açısından değil, aynı zamanda İslam dünyasının siyasî ve toplumsal bütünlüğünü muhafaza etme çabaları bakımından da önem arz etmiştir. II. Abdülhamid döneminde bu siyaset, merkezin çevreye dair tutumunu yalnızca askerî ve idarî araçlarla değil, aynı zamanda saray çevresine dâhil edilen yerel danışman figürler aracılığıyla da şekillenmiştir.

Bu danışmanlardan Seyyid Fazıl Alavi Paşa, Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik kapsamlı bir siyasî vizyon geliştirmiştir. Bu çalışma, Fazıl Paşa'nın özellikle Osmanlı merkezine sunduğu layihalar ve kaleme aldığı metinler üzerinden şekillenen bu vizyonun içeriğini (BOA, Y.EE 12.27; BOA, TS.MA.e/1411), Osmanlı merkez siyasetiyle ilişkisini ve uygulamadaki sınırlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Paşa'nın faaliyetleri, bugünkü Umman Sultanlığı sınırları içinde yer alan Zafar ve Maskat bölgeleriyle birlikte Yemen, Bahreyn, Necid ve Lahsa gibi stratejik alanları kapsamaktadır. Osmanlı merkezine sunduğu askerî, idarî ve dinî içerikli öneriler, onun yalnızca sadakat bildiren bir yerel lider değil, aynı zamanda Osmanlı nüfuzunu tahkim etmeye yönelik somut bir siyasî proje taşıyıcısı olduğunu göstermektedir.

Özellikle *muslih* (ıslah edici, arabulucu) sıfatıyla Zafar'a gitme çabası, aşiret yapılarının direncini kırma ve Osmanlı adına yerel düzeyde meşruiyet tesis etme amacına dayanmaktadır. Yemen'e dair sunduğu tekliflerde ise, bölgedeki kabile dengelerini, mezhepsel ayrışmaları ve idarî sorunları çözmek ve bölgesel ölçekte bir barış ve düzen tahayyülüne sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu makale şu soruya yanıt aramaktadır: Seyyid Fazıl Paşa, danışman kimliği ve sahadaki faaliyetleriyle Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik siyasetine nasıl etki etmiştir? Burada Arap Yarımadası'nın güneyine dair bölge, Osmanlı döneminde Yemen, Zafar, Maskat ve çevresini kapsayan tarihsel ve coğrafi bir bölge tanımı olarak kullanılmaktadır. II. Abdülhamid döneminin ayırt edici yönlerinden biri, Yıldız Sarayı'nda Muhammed Zafir, Ebu'l-Hüda es-Seyyadî ve Arap İzzet Paşa gibi figürlerin yanı sıra, Fazıl Paşa gibi yerel kökenli şahsiyetlerin de danışman olarak etkin rol almasıdır. Bu bağlamda çalışma, Yıldız Sarayı danışmanları üzerine yapılan sınırlı literatüre, yerel aktörlerin merkezî siyasetin oluşumundaki etkilerini inceleyerek katkı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma, nitel tarihsel analiz yöntemiyle yürütülmüş olup, Osmanlı Arşivi belgeleri ile British Foreign Office yazışmalarını karşılaştırmalı biçimde sunmaktadır. Fazıl Paşa'ya ait layihalar ise bağlamsal ve söylemsel çözümlene yöntemiyle değerlendirilmiştir. Makale, öncelikle Arap Yarımadası'nın/Ceziretü'l Arab'ın güneyinin stratejik ve sosyo-politik özelliklerini ortaya koyarak; ardından Fazıl Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerini, sunduğu layihaları ve danışman kimliğini dönemselleştirilerek bağlam içinde analiz edecektir. Sonuç bölümünde ise, Fazıl Paşa'nın siyasî tahayyülünün Osmanlı politikalarıyla ne ölçüde örtüştüğü ve neden sınırlı kaldığı tartışılacaktır.

2. Saraydan Arap Yarımadası'na: Seyyid Fazıl Alavi Paşa'nın Kimliği, Soyu ve Siyasal Konumu

Hindistan'dan çıkarılarak Mekke'ye gönderilen Seyyid Fazıl bin Ulvi (BOA, HR.SYS.2941.9.1.1), Hazreti Peygamber'in şerefli ailesine mensup Zafar Emiri (BOA, Y.EE.KP 41.4063) veya Osmanlı memur/bürokrasisinin tanımıyla Zıfar/Zafar Hâkimi (BOA, DH.MKT.1329.49.1.1) olarak anılmaktadır. Hindistan'da Pookkoya Thangal adıyla tanınan Seyyid Fazıl ibn Alawi, yerel makamlarca da iyi bilinen bir şahsiyettir. (Toprak, 2018: 8). Malabar kıyılarında yaşayan, çoğunluğu Hadramutlu ve Hintli kadınlarla evlilik yapmış Arap kökenli Moplah topluluğuna

Güneyine Dair Tasavvuru

mensuptu. Bu topluluk, 19. yüzyılda dinî tarikat yapıları ve İngiliz sömürge yönetimine karşı geliştirdiği muhalif tutum nedeniyle İngiliz makamlarının yakından takip ettiği bir çevre olarak öne çıkıyordu (Kelly, 1968: 773). Fazıl b. el-Ğavs el-Alavi b. Muhammed b. Sehl, daha çok Seyyid Fazıl Paşa olarak bilinir ve Hadramut'un Tarim kasabasına mensup, etkili Ba Alavi² ailesinin bir ferdidir. Babası Alavi Muhammed b. Sehl, Malabar'a göç etmiş ve burada Alaviyye tarikatının lideri olmuştur. Tarikat liderliği döneminde İngiliz karşıtı bir tutum benimseyen Fazıl Paşa, Malabar'daki Müslüman topluluğun siyasallaşmasında etkili olmuş ve İngilizlerle yaşanan gerilim sonucu 1850'li yıllarda sürgün edilerek Mekke'ye geçmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı ile ilişkiler kurmuştur (Buzpınar, 1993: 227–228). İngiliz resmî yazışmalarında (TNA, FO 78/3615), Fazıl Paşa'nın Zafar bölgesindeki girişimleri, Hadramut sahilinde fiilî bir işgal teşebbüsü olarak değerlendirilmiştir.³ Bu değerlendirmeler, Fazıl Paşa'nın yalnızca Osmanlı merkezinde değil, İngiltere nezdinde de dikkatle izlenen ve siyasal etkileri ciddiyle takip edilen bir figür olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Güney Hindistan'da faaliyet gösteren ve İngiliz yönetimine karşı dini-siyasi otoritesiyle alternatif bir meşruiyet üreten (Jacob, 2019: 41–68) Fazıl Alavi Paşa, Osmanlı sarayına yakınlığı ve seyitlik soyundan gelen itibarıyla, Arap coğrafyasında etkili bir şahsiyettir. Hicaz vilayetinden merkeze gönderilen bir yazıya göre (BOA, HR.MKT.804.51.1.1), Hindistanlı Bonğol Fazıl Paşa yirmi yıl önce Hindistan'dan çıkarılmış ve o tarihten bu yana Cidde'de ikamet ettiği belirtilmekteydi. Bu durum, onun sadece bir mülteci değil; dini otoritesi ve toplumsal nüfuzuyla tanınan bir şahsiyet olduğunu göstermiştir.

Aynı yazısmada (BOA, HR.MKT.804.51.4.1), Fazıl Paşa'nın kutsal makamları ziyaret için Osmanlı ülkesinden olan Yemen'e gitmek istediği belirtilmiş; ancak bu durumun özellikle Hadramevt'teki Mükella ve Şehr gibi bölgelerdeki nüfuzunun İngiltere açısından hassasiyet oluşturduğu belirtilmekteydi. Osmanlı makamları, Paşa'nın bu bölgelere sınırlı şekilde gitmesine izin verilmesini, diğer yerlerdeki hareketlerinin ise diplomatik bir dille sınırlandırılmasını uygun bulmuştur.

Başka bir kaynakta ise, Hadrami kökenli bir Hintli olan Paşa, Hadramevt'ten (Rabi, 2011: 189) Hindistan'a göç eden bir seyyid ailesine mensup olup, babasının tarikat geleneğini sürdürmüştür. Bu yolla hem dini hem de sosyal bir nüfuz elde etmiştir. Babasının ardından tarikat silsilesinin liderliğini üstlenen Fazıl Paşa, İngiliz karşıtı hareketleri nedeniyle sürgün edilerek 1850'li yıllarda Mekke'ye geçmiş, buradan itibaren Osmanlı sarayına yönelmiştir (BOA, İ.DH.790.64146.9.1.2/3/4). Paşa'nın kimliği, dini soyu ve siyasal hedefleri, onu hem Osmanlı nezdinde bir danışman hem de Arap Yarımadası'nın güneyinde kendi iktidarını kurmak isteyen bağımsız bir aktör haline getirmiştir.

Fazıl Paşa'nın saraydaki etkinliğini, dini meşruiyetin yanı sıra sahada fiili bir yönetim oluşturma girişimleriyle de pekiştirmiştir. Paşa, Osmanlı sultanına Arap Yarımadası'na yönelik politikalar konusunda danışman olduğunda, Zafar'ın önemine ve sultanın desteğini almanın gerekliliğine ikna olmuştu. Çünkü bu konuyu, Arabistan'da Britanya nüfuzunu azaltma yönünde ortak bir Müslüman arzusu olarak görüyordu. (Shafi, 2012: 51) 1876 yılında El-Gurra ve Bait Kathir gibi güçlü kabilelerin davetiyle Zafar'a gelen Paşa, burada Salala merkezli idari bir yapı kurmuş, gümrük vergileri koyarak ve

² "Alavi" (veya "Bâ 'Alawi") terimi, Hadramut'a hicret eden Peygamber torunu Ahmed bin İsa el-Muhacir'in soyundan gelen, özellikle torunu Alavi bin Ubaydullah ile birlikte şekillenen bir seyyid ailesini ifade eder. Hadramut Arapçasında "Bâ" ön eki, "ailesi" veya "ev halkı" anlamında kullanılırken, "Alavi" ifadesi bu ailenin Alavi bin Ubaydullah'tan türeyen kolunu belirtir. Bu aileye mensup olanlar zamanla sadece Hadramut'ta değil, Doğu Afrika, Hindistan ve Güneydoğu Asya gibi bölgelerde de ilmi, tasavvufi ve toplumsal etkileriyle tanınmışlardır. Özellikle Tarim şehri bu geleneğin merkezidir. "Alavi" ismi, bölgedeki halk tarafından soyluluğu ve ruhani otoriteyi temsil eden bir aidiyet olarak görülmüş, sıradan halk arasında bu ismin kullanımı genellikle tabu kabul edilmiştir. (Serjeant, 1957: 6–9). Ayrıca bkz: (es-Sakkâr, 1991: 355–357)

³ İngiliz arşiv belgelerinde Sayyid Fazıl Paşa, "the outlawed Moplah priest" (yasadışı Moplah din adamı) olarak tanımlanmış; bu nitelme, onun İngilizler nezdinde siyasi ve dinî bir tehdit unsuru olarak görüldüğünü göstermiştir. Bkz: (TNA, FO 78/3615), Proceedings of Sayyid Fadhil (or Fazl) bin Alawi, the outlawed Moplah priest on the Hadramaut Coast of Arabia (Hafur, Shahr, Makulla & Zaffer), 1876–83; (TNA, FO 78/3615, India Office to Foreign Office, 14 October 1876.

II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın Güneyine Dair Tasavvuru

ticari faaliyetleri düzenleyerek modern bir idare modeli inşa etmeye teşebbüs etmiştir. (Phillips, 1967: 75) Ayrıca, Arap Yarımadası'nın güney bölgesindeki kabileleri Osmanlı adına seferber etme çabası Fazıl Paşa'nın kimliğini, danışmanlıktan öte yerel egemenlik kurma arzusuyla bütünleştirmiştir.

3. II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın Güneyine Yönelik Politikalarının Ana Hatları

Osmanlı Devleti Arap Yarımadası'nın güney kıyılarına yönelik politikalarını yalnızca kara sınırlarından gelen tehditlere karşı değil, deniz yoluyla ortaya çıkan tehlikelere karşı da geliştirmiştir. Bu nedenle bölgeye ilişkin çok boyutlu bir güvenlik stratejisi izlemiştir. Sevakin, Massava, Zeyla, Berbere, Şeyh Said, Zafar, Basra ve Cidde gibi noktalar, Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nı merkez alan bir çevreleme ve denetim hattı kurma çabasının parçasıydı. Bu çerçevede, donanma devriyeleri ve bedevi şeyhlerle kurulan sembolik sadakat ilişkileri (BOA, Y.EE 12.27), doğrudan egemenlikten ziyade dolaylı kontrol yöntemine öncelik verildiğini gösteriyordu.

Osmanlı Devleti, yukarıda bahsedilen yerler dışında Umman sahil bölgelerinde doğrudan bir hâkimiyet tesis edememiş, bunun yerine Zafar (Tomar, 2013: 66–67) gibi stratejik noktalarda dolaylı bir egemenlik kurmayı amaçlamıştır. İç bölgelerdeki Necran, Mahra gibi kabileler ise ya yerel imamlarla ya da İngiltere ile bağlantılar geliştirerek Osmanlı etkisinden uzak durmuştur. Bugünkü Birleşik Arap Emirlikleri'nin kıyı bölgelerini ifade eden Trucial Coast bölgesinde ise İngiltere, yerel şeyhlerle yaptığı sulh anlaşmaları sayesinde Osmanlı'nın siyasi ve askerî girişimlerini engellemiş ve bölgenin dış ilişkilerini kendi kontrolüne almıştır. İstanbul, Trucial bölgesini İslam hilafetinin doğal bir parçası olarak görmeye devam etmiş, ancak pratikte sahadaki fiili İngiliz kontrolünü kabullenmek zorunda kalmıştır (Farah, 2002: 118–121). Osmanlı Devleti, bu politikalarla hem İngiliz-Fransız-İtalyan etkisini sınırlamayı hem de Haremeyn'in güvenliğini sağlama almayı hedeflemiştir.

Osmanlı hükümetinin Arap Yarımadası'nın güney sahillerindeki dolaylı hâkimiyet kurma çabaları, İngiltere'nin sistematik müdahaleleriyle sürekli baltalanmıştır. Londra, Aden Valiliği üzerinden Osmanlı'nın bölgeye yönelik her adımını dikkatle izleyerek doğrudan ya da dolaylı protestolarla karşılık vermiştir (Farah, 2002: 122–125). Bölgedeki Osmanlı varlığının her adımına karşılık veren İngiliz protestoları, devletin Arap Yarımadası'nın güney bölgelerinde doğrudan hâkimiyet kurmak yerine dengeli ve temkinli bir diplomasi yürütmesini zorunlu hâle getirmiştir.

Bu genel stratejinin uygulanmasında Arap unsurlar kritik bir rol oynamış, Padişah bu siyaseti şekillendirirken Arap danışmanlara büyük önem vermiştir. (Kurşun, 1992: 36) Yerel dinamikleri tanıyan ve merkezle çevre arasında danışman ve arabulucu kimliğiyle öne çıkan şahsiyetler, bu süreçte belirleyici olmuşlardır. Bu isimlerin biri, hem Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyindeki nüfuzunu artırmak hem de bölgesel bir otorite kurmak isteyen Seyyid Fazıl Alavi Paşa'dır.

Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik bilgi vermek ve yerel ileri gelenlerle sultan arasında aracı olmakla görevlendirilen Seyyid Fazıl Efendi'nin (Karpas, 2001: 195) Zafar bölgesi ile Yemen ıslahı için Osmanlı hükümetine sunduğu teklif, II. Abdülhamid döneminde bölgeye yönelik izlenen siyasetin tipik bir yansımasıdır. Seyyid Fazıl, Zafar'da kendisine idarî özerklik tanınmasını, askerî destek sağlanmasını istemiş ve bu taleplerini yazılı belgelerle gerekçelendirmiştir. Ancak merkezî yönetim, bölgenin doğrudan Osmanlı idaresiyle ıslah edilmesinin daha uygun olacağı görüşünü öne sürmüştü; Seyyid Fazıl'a geniş yetkiler verilmesine ihtiyatla yaklaşmıştır. Padişah ise talebin kesin biçimde reddedilmesinden kaçınmış, konunun araştırılarak değerlendirilmesini istemiştir (BOA, İ.DH.790.64146.9.2.1). Bu yaklaşım, İstanbul'un yerel otoritelerle sınırlı ama etkili ilişkiler kurmaya çalıştığı ve doğrudan yönetim ile yerel temsil arasında denge kurmaya çalıştığını gösterir.

II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın Güneyine Dair Tasavvuru

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik politikasında öncelik, sahil bölgelerinde doğrudan egemenlikten ziyade yerel güçlerle denge kurmaya dayalı temkinli bir çizgiydi. Zafar, Mükella ve Şehr gibi stratejik noktalarda Osmanlı'dan asker ve memur talep edilmesine rağmen, bölgenin dağınık sosyal yapısı, ekonomik kısıtlılıkları, liman eksiklikleri ve İngiliz müdahalesi riski bu taleplerin karşılıksız bırakılmasına yol açmıştır. Bunun yerine Osmanlı, muslih sıfatıyla hareket eden yerel figürler aracılığıyla nüfuzunu sürdürmeyi tercih etmiştir (BOA, İ.DH.790.64146.9.1.2/3/4). Bu durum, imparatorluğun hem egemenlik iddiasını muhafaza etme hem de dış baskılar karşısında esnek davranma çabasını yansıtır.

Bu temkinli siyaset, Fazıl Paşa'nın Zafar bölgesi için sunduğu idarî teklifin reddedilmesinde de gözlenmekteydi. Söz konusu yerin İngiliz etkisindeki Muskat'a olan yakınlığı ve bölgenin sınırlı stratejik getirisi nedeniyle Osmanlı makamları askerî müdahaleden kaçınmıştır. Fazıl Paşa'nın bölgedeki etkisi İngiltere nezdinde dikkat çektiğinden, bu girişim merkezde ihtiyatla karşılanmıştır.

Bu çerçevede, Paşa yalnızca bölgesel bir figür değil, aynı zamanda Osmanlı yönetiminin Arap Yarımadası'na dair geliştirdiği stratejilerin şekillenmesinde danışılan, dikkate alınan ve yer yer yönlendirici olabilen bir Arap danışman konumundadır. (Kral Abdullah, 2017: 20) Dolayısıyla Paşa'nın Zafar ve Yemen merkezli teklifleri, sadece yerel bir inisiyatif değil, Osmanlı'nın bölgesel düzen vizyonunun bir parçasıdır.

4. Bir Arap Danışman: Seyyid Fazıl Alavi Paşa'nın Saraydaki Mevkii ve Etkisi

Seyyid Fazıl Alavi Paşa, yalnızca sembolik bir figür değil, aynı zamanda Osmanlı yönetiminde aktif görev üstlenen bir Arap danışmandı. (Mahmud Nedim Bey, 2001: 33) Bahreyn, Necid ve Lahsa gibi bölgelerdeki yabancı etkilerin sınırlandırılması ve bölge halkının Osmanlı'ya bağlılığının artırılması amacıyla kurulan bir ihtisas komisyonuna (BOA. DH.MKT.1490.49.1.1) dâhil edilmesi, Fazıl Paşa'nın devlet nezdindeki ağırlığını göstermektedir.

Ayrıca Osmanlı merkezî yönetiminin güney sınırındaki Zafar'da gelişmeleri yakından izleyip izlemediği kesin olmamakla birlikte, çeşitli kaynaklar bu faaliyetlerden haberdar olduğunu göstermiştir. Bu süreçte Paşa, saray çevresine dâhil edilmiş ve 1879 Mayıs'ında İskenderiye'den İstanbul'a geldiğinde bizzat padişahın yaveri tarafından karşılanarak doğrudan Yıldız Sarayı'na götürülmüştür. Bundan sonra, II. Abdülhamid'in çevresinde tuttuğu dini liderlerden oluşan grupta yer almış ve ölümüne kadar saray çevrelerindeki nüfuzunu yirmi yıl boyunca korumuştur. (Kelly, 1968: 775)

1879 yılında İstanbul'a dönen Fazıl Paşa, II. Abdülhamid'e doğrudan hitap ederek "Size yeni bir ülke getiriyorum" sözleriyle Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyindeki nüfuzunu tahkim etme vaadinde bulunmuştur. Bunun karşılığında ise iki buharlı gemi ve beş yüz asker talep etmiştir. (Phillips, 1967: 76) Bu girişim, onun yalnızca sahada değil, aynı zamanda merkezî karar alma mekanizmasında yeniden meşruiyet kazanmaya çalışan diplomatik bir aktör olduğunu da ortaya koyar. Nitekim Osmanlı belgelerinde Paşa'ya Zafar ve Hadramut valiliği için ferman verildiği belirtilmektedir; ancak bu tayin, sahada kalıcı bir otoriteye dönüşmemiştir.

Paşa'nın etkisi sadece saray çevresiyle sınırlı kalmamış, taşrada da yönetsel taleplerle kendini göstermiştir. Zafar'a dair idarî kontrol taleplerini sunduktan sonra, önce Mekke İmaretine başvurmuş, ardından Bâbiâli'ye layihalar sunarak bölgenin kendisine tevcihini istemiştir. Bunun üzerine Osmanlı tarafından bölgeye gönderilen memurlar, Paşa'nın halk nezdinde meşruiyet bulamadığını, bölge halkı ile Paşa'nın etrafında toplanan gruplar arasında çatışma yaşandığını ve Paşa'nın bölgeden kaçmak zorunda kaldığını bildirmişlerdir (BOA, Y.A.RES.4.15.3.1/2/3). Bu durum, Fazıl Paşa'nın saraydaki

etkisine rağmen, sahadaki meşruiyet sorununu ve güç toplama kapasitesindeki zayıflığını ortaya koymaktaydı.

5. Seyyid Fazıl'ın Arap Yarımadası'nın Güneyine Yönelik Tasavvuru

Seyyid Fazıl Paşa'ya göre Arap Yarımadası'nın güneyi, yalnızca Arap Yarımadası sahillerinden ibaret değil; aynı zamanda Kızıldeniz'in Afrika kıyısındaki Sevakın, Massava ve Zeyla gibi limanları da kapsayan bütüncül bir bölgedir. Ona göre, bu sahil hattı Osmanlı Devleti'nin siyasi ve dini bakımdan muhafazası gereken bir sınır kuşağıdır (BOA, Y.EE 12.27). Paşa, Fransa, İtalya ve İngiltere gibi devletlerin Afrika ve Arap sahillerine yönelik yayılmacı girişimlerini ciddi bir tehdit olarak görmekteydi. Bu müdahalelerin yalnızca sınır ihlali değil, aynı zamanda Haremeyn-i Şerifeyn, Yemen ve Mısır gibi Osmanlı için kutsal ve stratejik bölgelerin geleceğini tehdit ettiğini açıkça belirtmekteydi. Vahhabi isyanlarını örnek göstererek, yabancı güçlerin yerli şeyhleri ayartarak Osmanlı'dan uzaklaştırma çabalarına dikkat çekiyordu (BOA, Y.EE 12.27).

Bu çerçevede Paşa, hem Arap Yarımadası'nda hem Afrika sahillerinde Osmanlı nüfuzunu korumak için bazı pratik tedbirler önerir. Devletin kontrolü dışında kalan bedevi liderlere nişan ve buyruldu verilmesini, bu ilişki karşılığında onlardan herhangi bir doğrudan talepte bulunulmamasını savunur. Kızıldeniz sahillerini dolaşan Osmanlı vapurlarının devriye görevini sürdürmesi ve meşayihle doğrudan temas kurulmasını önerir (BOA, Y.EE 12.27). Bu öneriler, onun bölgeye yönelik pasif değil aktif bir Osmanlı varlığı tahayyül ettiğini gösterir. Nitekim Paşa, Hicaz'a olan dinî ve stratejik bağlılık nedeniyle Ceziretü'l Arab'ın güney kıyılarının elden çıkmasının "her türlü kötülüğe" yol açabileceğini belirtmiş, Umman'ın dahi Osmanlı nüfuz sahasına dâhil edilmesini önermiştir (Karpat, 2001: 249). Dolayısıyla Fazıl Paşa, Arap Yarımadası'nın güneyi sadece coğrafi bir alan olarak değil; İslam'ın kalbi, Osmanlı'nın sınırı ve dış tehditlere karşı korunması gereken stratejik bir bölge olarak görmektedir.

Seyyid Fazıl Alavi Paşa'nın kaleme aldığı Makale-i Hikmet-i Asale-i Nafi'a adlı makalesi ise, onun Arap Yarımadası'na dair yalnızca tarihsel bir anlatı değil, aynı zamanda kapsamlı ve stratejik bir siyasi tasavvur sunduğu metindir. Paşa, Mekke, San'a, Şam, Bağdat ve Mısır'ı "kürsü-i Arabistan" (Arap coğrafyasının merkezî ve sembolik başkentleri) olarak tanımlar ve bu merkezlerin Osmanlı idaresine tabi olması sayesinde tüm Arap diyarının da Osmanlı topraklarının bir parçası sayılacağını ileri sürer. Özellikle Kızıldeniz'in doğu sahilinde yer alan Süveyş, El-Vech, Yenbu, Cidde, Lîs, Kurfuda, Lihye, Hudeyde ve Muha gibi önemli iskele ve şehirleri; batı sahilinde ise Kusayr, Musuğ ve Assab gibi limanları ayrıntılı biçimde zikreder. Bu limanların Osmanlı idaresi ve himayesinde olduğunu vurgularken, Babü'l-Mendep Boğazı'nı hem jeopolitik hem de dinî açıdan kritik bir geçit olarak değerlendirir (BOA, TS.MA.e /1411).

Paşa'nın raporlarında öne çıkan en dikkat çekici değerlendirme, Arap Yarımadası'nın güney kıyılarında Aden dışında İngiltere'nin en azından 1883'e kadar fiilî bir kontrolünün bulunmadığı; Şehar (Al-Shihr), El-Mukelle, Kusayir, Hasen, Zafar ve Damkut gibi şehirlerin ise bölgedeki Arap meşayih aracılığıyla Osmanlı'ya tâbi olduğu yönündedir. Bu bağlamda, Zafar kıt'asının idaresinin doğrudan kendisinde olduğunu belirtmesi, onun yalnızca bir gözlemci değil, sahada fiilen yetki kullanan bir yerel yönetici olduğunu da ortaya koymaktadır. Ayrıca, Somali kıtası, Berbere, Zeyla gibi Afrika sahilindeki limanlara ve Kızıldeniz'in iki yakasına hâkimiyet iddiası, Paşa'nın Osmanlı'nın yalnızca Arap Yarımadası değil, Hint Okyanusu ticaret havzası üzerindeki meşruiyetini savunduğunu da ortaya koyar (BOA, TS.MA.e / 1411). Paşa'nın vurguladığı bu bölgelerde Osmanlı'nın sessiz kalması "sükûtu ihtiyar" olarak algılanacağı ve egemenlik tasarrufunu zayıflatacağını belirtir.

Seyyid Fazıl Paşa, Zafar, Mükella, Şahr, Lahic ve Fadli şehirleri ile Hadramut bölgesine dair ayrıntılı coğrafi ve toplumsal bilgiler sunarak, bu bölgelerin Osmanlı idaresi altında birleştirilebileceği fikrini savunmuştur. Bölge halkının kabilelere dayalı dağınık yapısını, yönetsel istikrarsızlığı ve dış ticaret bağımlılığını merkeze alan Paşa, Zafar'ı merkez kabul eden bir Osmanlı müdahalesinin bölgeyi

hem siyaseten hem iktisaden toparlayabileceğini öne sürmüştür (BOA, İ.DH.790.64146.9.1.2). Paşa, düşüncesini desteklemek amacıyla Zafar, Mükella, Şahr ve Hadramut gibi bölgelerin coğrafi konumlarını, toplumsal yapılarını ve geçim kaynaklarını kapsamlı biçimde analiz etmiştir. Özellikle Zafar'ın etrafının kum çölleriyle çevrili olduğu, liman yetersizliği yaşandığı ve ahalisinin dağınık yapıda olduğu vurgulanarak, bu bölgenin merkezi bir otorite olmadan yönetilemeyeceğini dile getirmiştir. Bu yaklaşım, onun Arap Yarımadası'nın güneyindeki vilayetlere/bölgelere dair bütüncül ve stratejik bir tasavvura sahip olduğunu göstermiştir.

Bu bağlamda Paşa, Zafar bölgesini yalnızca bir coğrafi alan değil, Osmanlı için stratejik bir hinterland olarak tanımlamıştır. Zafar'ın Mükella, Şahr ve Hadramut gibi liman ve iç bölgelerle birlikte düşünülmesi gerektiğini vurgulamış; bölge halkının dağınık ve kabile merkezli yapısı nedeniyle Osmanlı müdahalesi olmadan istikrarlı bir yönetimin mümkün olamayacağını ifade etmiştir. Paşa ayrıca, bölgenin ticaretle geçinen fakir ahalisini, yetersiz üretim kapasitesini, kum denizleriyle çevrili coğrafyasını ve geçmişte başarısız olmuş yerel idare girişimlerini detaylıca açıklar (BOA, Y.A.RES.4.15.3.1). Fazıl Paşa, kendi soy bağlarını da aktararak bu bölgeye dair hem tarihsel aidiyetini hem de idari yeterliliğini öne sürmüştür; bu bölgenin Osmanlı idaresine bağlanması için kendisinin muslih sıfatıyla görevlendirilmesini savunmuştur.

Seyyid Fazıl'ın bölgesel yönetim ve imar önerileri bağlamında, Zafar ve çevresindeki karışıklığın giderilmesi ve Osmanlı otoritesinin tesisi için geliştirilmiş ayrıntılı bir model sunar. Paşa, bölgedeki kabile yapısını, nüfusu, geçim kaynaklarını ve idarî bölünmüşlüğü analiz ederek tek çatı altında toplanacak bir yönetim sisteminin gerekliliğini vurgular (BOA, I.DH.790.64146.9.1.2/3/4). Bu yönetim sisteminin Osmanlı adına kendisi tarafından yürütülmesini teklif ettiği layihasında yer alan ayrıntılı maddeler, Paşa'nın hem idarî bir proje hem de siyasal bir vizyon sunduğunu ortaya koymaktadır (BOA, Y.A.RES.4.59.4.1). Kendisinin muslih sıfatıyla bölgeye gönderilmesini talep ederek arabuluculuk temelli bir idare planları (BOA, I.DH.790.64146.9.1.2/3/4). Bu öneri, yalnızca siyasal bir proje değil; coğrafi, ekonomik ve toplumsal açılardan temellendirilmiş bir Osmanlı hinterlandı kurma stratejisidir.

Seyyid Fazıl Paşa'nın, Zafar'daki konumunu, benzer bir "devlet-içi egemenlik" (imperium in imperio) çerçevesinde değerlendirmek mümkündür. (Jacob, 2019: 61-70) Paşa'nın sunduğu layihada Zafar ahalisinin "şube şube birkaç köy ve haymede ikamet ettiği", "her bir köy ve haymenin bir mütegalibe elinde bulunduğu" ve bu nedenle "aralarında kavga eksik olmadığını" belirtmesiyle somutlaştırmaktadır. Bu ifadeler, bölgedeki yönetim boşluğunun boyutunu açıkça ortaya koymaktadır. Paşa, bu dağınık yapının yalnızca merkezi bir güç eliyle ıslah edilebileceğini savunur. Ayrıca, geçmişte dışarıdan gelen muslihlerin halk tarafından "kovulması ve idam edilmesi", güçlü ve meşru bir otorite kurulmadan barışçıl dönüşümün mümkün olmadığını göstermektedir (BOA, Y.A.RES.4.15.3.1). Bu tespitler, Fazıl Paşa'nın Osmanlı merkezinden talep ettiği idarî destek ve resmî sıfatın gerekçesini de oluşturmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Zafar ve çevresinde süreklilik arz eden bir otorite dağınıklığının doğal sonucuydu.

Bu geniş tasavvur, II. Abdülhamid'in Arap Yarımadası'nın güneyindeki siyasetiyle birebir örtüşmese de, Paşa'nın merkeze sunduğu layihalar aracılığıyla padişahın dikkatine ulaşmış; ancak temkinli saray siyaseti nedeniyle bu vizyonun sahaya yansımaları sınırlı kalmıştır.

6. İngiltere ve Yerel Güçler Karşısında Seyyid Fazıl'ın Mücadelesi ve Stratejik Öngörülleri

Seyyid Fazıl Paşa'nın vatansever ve dini kimliği nedeniyle Hindistan halkı ona yönelmiş, aynı durumun Arabistan'ın güney kıyılarında da yaşanmasında rahatsızlık duyan (Shafi, 2012: 50) İngilizler, onun İstanbul'da tutulması için İstanbul'daki İngiliz Elçisi Sir Henry Loyard vasıtasıyla Bâbiâli'ye diplomatik protesto iletmıştır (BOA, Y.EE.KP 41.4063). Bundan ötürü Paşa, İstanbul'da uzun süre ikamete mecbur bırakılmıştır.

Fazıl Paşa'nın Osmanlı merkezine sunduğu yazışmalarda, İngiltere başta olmak üzere yabancı devletlerin Arap Yarımadası'nın güneyindeki yayılcı faaliyetlerine dikkat çekilmekteydi. Aden Limanı'nın Osmanlı toprağı olmasına rağmen işgal edilmesini (BOA, DH.MKT.1329.49.1.1) Osmanlı'nın ihmali ve müsamahasıyla açıklamaktaydı. Ayrıca Kayış Limanı'nın Şeyh Afrir'den yabancılara satıldığına dair iddialar (BOA, DH.MKT.1329.49.1.1), Paşa tarafından bölgeye yönelik dış müdahalelerin ciddiyetini gösteren ve bu gelişmelerin yalnızca yerel değil, tüm Arap Yarımadası'nı hedef alan sistemli bir yayılcılığın parçası olduğunu belirtiyordu.

Yemen ile Aden arasındaki Arap kabilelerinin Padişah'ın egemenliğini tanımaması ve İngiltere'den destek görmesi, Hadramut'taki Mukella ve Şehr Emirlerinin de İngiliz himayesinde ayrı bir devlet kurma hevesi, Arap Yarımadası'nın güneyindeki Osmanlı varlığını ciddi şekilde tehdit ediyordu. (Hilâfet, 1902) Bu süreçte, İngiltere'nin Bâbîâli'ye karşı giderek sertleşen tutumu, Yıldız Sarayı'ndaki yönetimi derinden endişelendiriyordu.

İngiltere Elçiliğinin Osmanlı Dışişleri'ne sunduğu yazıya göre, Seyyid Fazıl Alavi, Hindistan'dan çıkarıldıktan sonra Mekke'ye yerleşmiş ve Hadramut bölgesindeki Zafar ahalisini Osmanlı'ya itaate davet etmiştir. Bu gelişme, İngiltere'nin bölgedeki çıkarlarını tehdit ettiği gerekçesiyle dikkat çekmiş ve Paşa'nın özellikle Mükella ve Şahr'a girişinden duyulan endişe açıkça ifade edilmiştir. Osmanlı makamları ise Fazıl'a bu iki yer dışında serbest dolaşım hakkı tanıdığını nazik bir dille iletmıştır (BOA, HR.SYS.2941.9.2.1). J.B. Kelly'nin İngiliz arşiv belgelerine dayanan anlatımına göre, Seyyid Fazıl Paşa'nın 1876-1878 yılları arasında Zafar'daki faaliyetleri yalnızca Osmanlı ile değil, İngiltere ile de doğrudan diplomatik gerilim konusu hâline gelmiştir. Kelly'nin aktardığı üzere, Fazıl Paşa'nın Zafar'da kendi otoritesini ilan etmesi, Osmanlı'ya bağlılık vurgusu yaparak asker ve gemi talebinde bulunması ve kırmızı bayraklı gemilerle korsanlık faaliyetleriyle ilişkilendirilmesi, İngiliz yöneticilerin dikkatini çekmiştir. Bu süreçte Aden'deki İngiliz temsilciler, Fazıl'ın hem Müslüman kitleleri mobilize etme kapasitesi hem de Osmanlı sancığını kullanarak meşruiyet devşirme girişimlerini tehdit olarak değerlendirmiştir (Kelly, 1968: 774). Nitekim İngiltere, Seyyid Fazıl'ın girişimlerinin Osmanlı merkezince desteklenmediğinin diplomatik olarak teyit edilmesini istemiş; Hindistan Hükümeti aracılığıyla Bâbîâli'den bu faaliyetlerin reddine yönelik resmî bir açıklama talep etmiştir (TNA, FO 78/3615). İngiliz Hindistan İdaresi'nin 1876 tarihli resmî yazışmalarında, Fazıl Paşa'nın Zafar'da fiilen yöneticilik yaptığı, Osmanlı'nın resmî bir görevlisi olmadığı ve Hindistan'dan sürülmüş "outlawed Moplah Tungal" (yasadışı ilan edilmiş Malabar'lı din adamı) olarak tanındığı açık biçimde ifade edilmiştir. Bu belgelerde, Fazıl Paşa'nın faaliyetlerinin Muskat üzerindeki Osmanlı iddialarını meşrulaştırmaya dönük bir hamle gibi algılandığı ve bunun bölgedeki İngiliz çıkarlarına tehdit oluşturduğu vurgulanmıştır. Hindistan Hükümeti, Bâbîâli'den Seyyid Fazıl'ın girişimlerini açıkça reddetmesini talep etmiş; aksi hâlde Zafar'da oluşabilecek istikrarsızlıkların sorumlusunun Osmanlı olacağı yönünde uyarılarda bulunmuştur. Ayrıca yerel kabilelerin bu gayri resmî idareye karşı tepkili olduğu ve bu durumun yeni çatışmalara sebebiyet vereceği belirtilmiştir (TNA, FO 78/3615, No. 70).

Jacob'un (2019: 40-67) Malabar örneğinde gösterdiği üzere, İngiliz sömürge yönetimi, dini lider kimliği taşıyan ve halk üzerinde nüfuz sahibi olan seyidleri yalnızca ruhani figürler olarak değil, potansiyel siyasi tehditler olarak görmüştür. Sayyid Fazıl Paşa'nın Osmanlı ile ilişkisi bu bağlamda İngiliz belgelerinde doğrudan hedef alınmış, onun bölgedeki etkisi "yasadışı" ve "karışıklık kaynağı" olarak tanımlanmıştır. Bu durum, İngilizlerin dini meşruiyet taşıyan seyidlik otoritelerine karşı geliştirdikleri siyasi tahakküm ve dışlama stratejisinin Arap Yarımadası'nın güney bölgelerindeki yansımasıdır.

Paşa'nın Zafar'a vapur gönderilmesi yönündeki talebi ise, onun bölgeyle temasını güçlendirme arzusuydu. Bu süreçte Aden'in 1839'da İngilizler tarafından işgali ve hinterlandındaki kabilelerle

II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın Güneyine Dair Tasavvuru

kurulan koruma ilişkileri, Arap Yarımadası'nın güneydeki Osmanlı-İngiliz rekabetini daha da keskinleştirmiştir. İngiltere, özellikle Zafar ve çevresinde Osmanlı destekli girişimleri yakından izlemiş ve yerel güçleri Osmanlı nüfuzuna karşı kıskırtmıştır. Bu bağlam, Fazıl Paşa'nın girişimlerinin başarısızlığında belirleyici rol oynamıştır. (Farah, 2002: 118-141) Nitekim İngiliz makamları, Paşa'nın Hindistan'daki geçmişiyle ilgili şüphelerini korumakta; onu bir İngiliz yargıcının ölümünde parmağı olan ve dinî fanatizme eğilimli bir figür olarak değerlendirmekteydi. (Phillips, 1967: 76) Bu durum, İngiltere'nin onu yalnızca Osmanlı destekli bir yerel aktör değil, aynı zamanda kıyıda iç siyasete müdahil olabilecek potansiyel bir tehdit olarak algılamasına yol açmıştır.

İngilizler, Zafar bölgesine Osmanlı adına gönderilen memurların temaslarını dikkatle izlemiş, özellikle bölgedeki yerel emirlerin İstanbul'a bağlılık beyanlarını sorgulamış ve sahilde Osmanlı sancağının çekilmesi girişimlerine tepki göstermiştir. Hatta Aden valisi aracılığıyla doğrudan müdahale tehdidinde bulunmuş (BOA, Y.A.RES.4.15.3.1/2/3); Fazıl'ın halk desteği olmadan yürüttüğü bu girişimler, Osmanlı-İngiliz rekabetinin hassas dengesini açıkça gözler önüne sermiştir.

Bu dengenin bir başka yansıması da Seyyid Fazıl'ın oğlu Ahmed Fazıl'ın kaleme aldığı mektupta yer almaktadır. Mektupta İngiltere'nin baskıları, Zanzibar'daki siyasal müdahaleleri ve Osmanlı'nın Zafar üzerindeki tasarrufunun yeniden tesisi için doğrudan iltifat ve tayin çağrısı yapılmaktadır (BOA, Y.PRK. AZJ.52.79.1.1). Ayrıca Fazıl Alavi Paşa'nın "Makale-i Hikmet-i Asale-i Nafi'a" (BOA, TS.MA.e/1411-27) adlı metni, Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyindeki nüfuzunu koruma ve İngiltere'nin yayılmacı emellerine karşı stratejik bir duruş geliştirme çağrısıydı. Paşa, Aden dışında İngilizlerin doğrudan hâkimiyet kurmadığını vurgulayarak, Arap iskelelerinin çoğunun Osmanlı'ya tabi meşayih tarafından idare edildiğini belirtiyordu. İngilizlerin bölgedeki sınırlı varlığını vurgularken, Osmanlı'nın sahadaki haklarını hatırlatır ve pasif kalmanın egemenlik hakkını ortadan kaldıracığı uyarısında bulunuyordu. ("sükûtu ihtiyar hak tasarrufunu iptal eder") Zafar kıtasında bizzat idare sahibi olduğunu beyan eden Paşa, Osmanlı'nın deniz gücü ve sahil limanlarına yönelik müdahale yetkisini, hem hukuki hem dini gerekçelerle temellendirerek, merkezî idareyi harekete geçirmeye çalışıyordu.

Bu bağlamda, Seyyid Fazıl Efendi'nin Zafar kıt'asının idaresine dair sunduğu layihanın Meclis-i Vükelâ'da görüşülmesi için Padişah iradesi bulunmasına rağmen, İngiltere elçiliğinin müdahalesi, Muskat'a olan coğrafi yakınlık ve bölgenin sınırlı stratejik getirisi nedeniyle Osmanlı bürokrasisi, bu teklife temkinli yaklaşmıştır. Bölgenin nüfusça küçük, ekonomik olarak zayıf ve İngiltere ile doğrudan temas riski taşıması, Zafar'a dair askerî ya da idarî destek taleplerinin karşılanmamasına neden olmuştur (BOA, Y.A.HUS.162.62.1.1). Dolayısıyla, Fazıl Paşa'nın bölgeye dair stratejik öngörülerini, yalnızca yerel bir yönetim talebi değil; II. Abdülhamid'in Arap Yarımadası'nın güney siyasetine yön vermeye çalışan bir danışman olarak merkezdeki etkisinin de açık göstergesidir.

7. Yemen'e Dair Tehditler ve Çözüm Önerileri: Seyyid Fazıl'ın Zeydi Meselesine Bakışı

Yemen'in kabilevi yapısı, mezhepsel farklılıklarla iç içe geçmiş durumdaydı. Bu unsurların bir kısmı Sünni olup Osmanlı Hilafeti'ni tanıırken, diğer kısmı ise merkezi San'a'da bulunan Zeydi imamlarına bağlıydı ve Osmanlı otoritesine karşı zaman zaman ayaklanma girişiminde bulunuyorlardı. Çoğunluğu San'a çevresinde yaşayan Zeydiler fırsat oldukça Sana'yı Osmanlı Devleti'nden ayırmaya çalışmışlardır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne itaat etmemişlerdir. Bunlar iki defa San'a'yı zapt etmiş ancak kendi yönetimlerini kurmayı başaramamışlardır. Tüm bu risklere rağmen Osmanlı yönetimi San'a'yı vilayet merkezi yapmış, burada savunma yapıları inşa etmiş ve halka modern savaş teknikleri öğretmeye çalışmıştır (BOA, İ.DH. 1237-96875-5).

II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın Güneyine Dair Tasavvuru

Seyyid Fazıl Paşa, Mabeyn-i Hümayun Kitabetahi'nde Ferik Rıza Paşa ile Yemen'in idari durumu hakkındaki görüşmesinde San'a çevresindeki kabilelerin, Sünnilere karşı sert tutum takınan Zeydiler, Taiz etrafındaki kabileler ve ahalisinin ise Sünni olduğunu belirtir. Zeydiler mahalli idareye ısınamadıklarını ve San'a'yı ele geçirmeleri hâlinde burada Osmanlı yönetiminin kurulamayacağını, bu bakımdan Yemen'in, Taiz ve San'a olmak üzere iki vilayet ile Asir adında müstakil bir mutasarrıflık olarak yeniden yapılandırılmasını önermiştir. Böylece Taiz'in imar ve ihya edileceğini belirtmiştir. Ona göre, San'a ele geçirilse bile Taiz ve Asir'de Osmanlı yönetimini sürdürülebilecekti. Bu durum, Yemen'in genelinde düzenin sağlanmasına katkı sunacak; ayrıca İngiltere ile yakın ilişki kuran kabileler de adil bir Osmanlı idaresi altında iş birliğine yönelebilecekti (BOA, Y.EE.5-22).

Fazıl Paşa'nın bu önerileri, Zeydilerin San'a üzerindeki olası hâkimiyetini bertaraf etmeye yöneliktir. Nitekim, San'a'daki istihkâmlar ve tabyalar yıkılıp bölgeyi küçük bir kasaba statüsüne indirmek ve idaresini bir mutasarrıf veya kaymakama vermek uygun olacaktı. Vilayet merkezinin sakinleri genel olarak Sünni olup sahil tarafında uygun bir yere nakil edip, buraya akideleri sağlam ve Osmanlı yönetimine sadık Türk, Kürt ve Araplarla iskân etmek lazımdı. Böylece Zeydilerin kuvveti kırılıp, karışıklık emelleri boşa çıkacaktı (BOA, İ.DH. 1237-96875-5).

Yemen meselesine dair geliştirdiği bu çözüm önerileri, Seyyid Fazıl Paşa'nın yalnızca yerel bir kanaat önderi değil, II. Abdülhamid yönetimine aktif çözüm sunan bir danışman figürü olduğunu yansıtır.

8. Muslih Olarak Görevlendirilme İsteği: Zafar'a Gidiş, Kaçış ve Ahalinin Tepkileri

Arap Yarımadası'nın güney sahillerinde coğrafi özellikleriyle öne çıkan (BOA, Y.PRK.AZJ.40.19.1.1) Zafar* (Dhufar) bölgesi, Osmanlı Devleti için stratejik bir öneme sahipti. Osmanlı idari yapısına tam olarak bağlı olmasa da İngiliz nüfuzu bölgeyi stratejik kılyordu (BOA, HR.SYS.2941.9.1.1). Bölge, Basra, Yemen, Afrika sahilleri ve Hindistan'a olan deniz mesafesi bakımından stratejik bir konuma sahiptir (BOA, Y.PRK.AZJ.40.19.1.1). Diğer bir tanımla Zafar, Hadramut'un güneyinde, Arap Yarımadası'nın Umman Denizi kıyısında yer alan, Mükella, Şehar, Lahic ve Fadli gibi şehirlerle çevrili önemli bir bölgedir. Bölge kıyıları Yafa kabilesi, iç kısımları ise Hadrami kabilesi tarafından meskûn edilmiş; yönetim ise Âl-ı Kuaytî, Âl-ı Nakîb ve Âl-ı Kesîrî aileleri arasında paylaşılmıştır.

Seyyid Fazıl Alavi Paşa, Hindistan'dan İngiliz baskısıyla çıkarılarak 1853/54'te Mekke'ye ardından İstanbul'a geçerek şeyhlik kimliğinden faydalanarak Osmanlı adına Zafar bölgesinde siyasi girişimlerde bulunmuştur (BOA, İ.DH.790.64146.9.1.2). Bu dönemde, Zafar ve çevresindeki kabilelerin Osmanlı idaresiyle olan ilişkileri oldukça karmaşıktı. Bir yandan Osmanlı'ya bağlılıklarını ifade eden ileri gelenler bulunurken, öte yandan yerel güçlerin bağımsızlık eğilimleri de güçlüydü. (Farah, 2002: 121-123) Fazıl Paşa'nın Zafar bölgesinde Osmanlı adına otorite kurma girişimi, bu çelişkili ortamda ortaya çıkmıştı.

Seyyid Fazıl Efendi, Zafar'daki kabilelerle Osmanlı idaresi arasında bağ kurmak ve zamanla Zafar ve çevresinde Osmanlı adına nüfuz kurmak için çeşitli girişimlerde bulunmuş, ancak bölgeye yönelik ilk ciddi adımını 1875'te atmıştır. Zafar'daki bazı kabile reislerinin davetiyle bölgeye gitmiş ve 1876 başlarında Zafar'ın Osmanlı toprağı olduğunu ilan etmiştir. (Buzpınar, 1993: 229-230) Bu siyasi girişimlerinin yanı sıra "Uddat al-Umara" adlı eserini, İngiliz karşıtı söylemi yaymak ve yerel Müslümanları Osmanlı'ya itaate teşvik etmek amacıyla yazmıştır (Shafi, 2012: 42). Ancak İngilizler,

* Osmanlı belgelerinde genellikle "Zıfar" (زفر) şeklinde Arapça orijinaline yakın bir yazılışla geçer. Ancak bu yerin modern Arapça karşılığı ve bugünkü adı bakımından doğru okunuşu "Zafar" şeklindedir. Bugünkü ülke: Umman sultanlığı, Zufar (ظفار / Dhofar) bölgesi

onun Mükella ve Şahr gibi bölgelerdeki nüfuzundan tedirgin olmuş, bu yüzden bu bölgelere gitmesine engel olmuşlardır. Fazıl Efendi'nin başvurusu ve talepleri, Osmanlı makamlarının sınırlı bir hareket özgürlüğü tanınmasıyla sonuçlanmıştır. Zafar'a gitme arzusu, yerel halkla kurulan ilişki ve İngiltere'nin tepkileriyle şekillenen bir süreçtir. Bunun yanı sıra, Zafar'ın Osmanlı idaresiyle olan kopukluğu ve bölgedeki politik belirsizlik de dikkat çeken diğer unsurlardır (BOA, HR.SYS.1909.36.1.1). Fazıl Paşa, Zafar'daki bu dağınık ve çatışmalı yapının Osmanlı müdahalesiyle düzene sokulabileceğini düşünmüş, önce İstanbul'dan Zafar'ın ıslahını talep etmiş, ardından Mükella ve Şahr gibi şehirler dâhil olmak üzere bölgenin coğrafi ve toplumsal yapısına dair ayrıntılı bilgiler sunmuştur.

Bu bağlamda Fazıl Paşa, Zafar'ın Osmanlı idaresine dâhil edilmesi hâlinde, bütün gelirlerin devlete ait olmak üzere kendisinin ve zürriyetinin hizmete hazır olduğunu belirtmiştir. Refakatine yarım tabur asker, iki top, yirmi beş süvari ile birlikte bir savaş gemisi tahsis edilmesini, ayrıca iki kâtip, bir madenci ve bir haritacının görevlendirilmesini istemiştir. Paşa'ya göre bölge, coğrafi konumu, ziraî potansiyeli ve orman ürünleri gibi gelir getirici kaynaklarıyla Osmanlı için stratejik bir kazanç sahasıydı. Zengin su kaynakları, verimli topraklar, Hindistan cevizi ve kahve gibi kıymetli ürünlerin yetişebilmesi; aynı zamanda deniz ulaşımına elverişli iskeleler ve hafif silahlarla donatılmış yerel halk, Osmanlı'nın bölgede kan dökmeden hâkimiyet kurabileceği umudunu beslemiştir (BOA, Y.A.RES.4.59.6.1).

Zafar'da denetimi sağladıktan sonra Osmanlı'dan valiliğinin tanınmasını ve askerî destek gönderilmesini isteyen Fazıl Paşa, bu süreçte Salala'yı merkez yaparak yerel kabilelerin desteğiyle sembolik bir yönetim kurmuştur. Ancak Muskat Emiri'nin diplomatik baskısı ve kabilelerin desteğini çekmesiyle otoritesi kısa sürede sarsılmıştır (Buzpınar, 1993: 229-230; İbrâhim, 2018: 19-21). Dofar'daki kabilesel hoşnutsuzluklar nedeniyle yönetimini uzun süre devam ettiremeyen Seyyid Fazıl'a (Shafi, 2012: 47) Zafar halkı karşı çıkmış, Paşa'nın yerel güçlere dayanarak kurmak istediği hükümete karşı silahlı direnişe geçmiştir. Neticede Paşa, destekçileriyle halk arasında çıkan çatışmada mağlup düşmüş; aile fertlerinin bir kısmını Muha'da bırakmış, Musavva üzerinden Cidde'ye geçmiş, oradan da İstanbul'a dönmüştür (BOA, I.DH.790.64146.9.1.3).

Aşiret şeyhi, ancak yerel meşruiyetini koruduğu sürece merkezî otoritenin temsilcisi haline gelebileceği gerçeğini (Khoury ve Kostiner, 1990: 11-13) gören Osmanlı merkezi ise bu süreçte, Zafar'dan gelen yardım taleplerine İngiltere'nin tepkisini ve yerel aşiret yapısını dikkate alarak ihtiyatla yaklaşmıştır (BOA, I.DH.790.64146.9.1.3). Bölgeye yüz asker ve bir müdür gönderilmesini bile maliyet ve güvenlik riski açısından sakıncalı bulmuştur.

İngiltere ise Fazıl Paşa'nın faaliyetlerini yakından izlemiş, hatta Osmanlı'nın bölgeye gönderdiği heyetler sonrasında Aden valisi aracılığıyla bölge halkına mektuplar yazarak, "Osmanlı sizi zabt etmeye kalkarsa engel oluruz" diyerek açık destek mesajı vermiştir (BOA, I.DH.790.64146.9.1.3). Bu, Fazıl Paşa'nın İngiltere ve Osmanlı arasında sıkışmış bir güç odağı haline geldiğini, fakat yeterli halk desteği ve askeri güç olmaksızın başarısızlığa uğradığını ortaya koymaktadır.

Zafar'a Osmanlı desteğiyle bir muslih sıfatıyla giden Seyyid Fazıl Paşa, İngiltere'nin yakından takip ettiği bir figüre dönüşmüştür. Bölgedeki yerel hanedanlarla (Âl-ı Kuaytî, Âl-ı Nakîb, Âl-ı Kesîrî) kurduğu ilişkiler, Osmanlı merkezinden yardım talepleri ve İngiliz valisinin, halkı Osmanlı'ya karşı teşvik eden mesajları (BOA, I.DH.790.64146.9.1.3/4), Paşa'nın hem yerel hem emperyal rekabetin odağında olduğunu göstermiştir. Aynı zamanda bu çabası, onun hem kendi otoritesini kurma hem de Osmanlı'yı bölgeye nüfuz ettirme arzusu taşıdığını göstermiştir. Bu girişim her ne kadar sahada başarısızlıkla sonuçlanmışsa da, Paşa'nın hem padişaha doğrudan erişimi hem de sunduğu layihalarla II. Abdülhamid'in Ceziretü'l Arab'ın güney siyasetine katkı sunan bir danışman kimliğiyle saray nezdindeki rolü devam etmiştir.

9. Osmanlı Yönetimine Bağıllık, Bağımsızlık Talebi ve Müstakil Emirlik Hayali

Osmanlı merkezi yönetiminden destek göremeyen Seyyid Fazıl Paşa, 1880 başlarında oğlu Sehl aracılığıyla İngiltere ile temasa geçerek, Osmanlı himayesinde müstakil bir emirlik kurma arzusunu İngiltere'ye iletmiştir (Buzpınar, 1993: 231-232). Bu hayalini doğrudan II. Abdülhamid'e yaptığı başvuruda açıkça dile getiren Fazıl Paşa, "Size yeni bir ülke getiriyorum" diyerek bölgeyi Osmanlı'ya kazandırmak karşılığında askerî ve idarî destek talep etmiştir. Bu teklif, onun emîrlik projesinin hem dinî hem siyasi temellerle merkezî otoriteye sunulmuş ilk versiyonudur (Phillips, 1967: 76). Fazıl Paşa, Zafâr bölgesinin müstakil emiri iken bir ara sırf dini bir saikle bölgeyi Osmanlı Devleti'ne katmak ve büyük Osmanlı namının o bölgede de yürümesini ve ila-ı kelimetullahı çalışmasını istemiştir (BOA, Y.EE.KP 41.4063). Bu maksatla 95 (h:1295) senesinde İstanbul'a gelmiş ve Sultan II. Abdülhamid ile görüşüp maksadını arz etmiştir (BOA, Y.EE.KP 41.4063).

Padişah, Alibeyt'ten olan Seyit Fazıl Paşa'yı gücendirmek istemeyip ona iltifat edip vezirlik rütbesi vermiştir. Uygun bir vakitte amacının hayata geçirileceğini vaat edip bir süre İstanbul'da misafir edilmesini mecbur kılmıştır. Seyit Fazıl Paşa da padişaha hüsnüzan besleyen, ona itimat eden biri olduğu için İstanbul'da kalmayı kabul etmiştir. Aradan yirmi küsur sene geçtiği ve bu süre zarfında binlerce kere Mabeyn-i Hümayun'a müracaat ederek maksadını elde etmek veya Emirliğine dönmek için ruhsat istemiştir. Ancak ne dilekçesi kabul edilmiş ne de İstanbul'dan çıkmasına izin verilmiştir (BOA, Y.EE.KP 41.4063). Paşa, Zafar'ın Osmanlı'ya bağlı bir vilayet hâline getirilmesini teklif ederken kendisi ve zürriyeti için yönetim imtiyazı talep etmesi (BOA, Y.A.RES.4.59.6.1), onun Osmanlı himayesi altında müstakil bir emirlik kurma arzusu taşıdığını göstermektedir.

1880 sonlarından itibaren Fazıl Paşa'nın Zafar'a dönme arzusunu şahsi mülklerini denetlemek gibi gerekçelerle dile getirse de, Zafar'a vali atanacağı veya Mekke Emirliği'ne getirileceği yönünde söylentiler yayılmıştır. Sultan Abdülhamid ise Fazıl'ın taleplerini açıkça reddetmekten kaçınmış ve belirsiz bir tutum benimsemiştir. 1883'te Zafar'daki yerel otoriteye karşı çıkan isyanlar, Fazıl'ın yeniden etkinlik kazanma umudunu artırmıştır. Mekke Emiri Avnurrefik Paşa'nın desteğini alan Paşa, Muskat Emiri'ne baskı kurmaya çalışsa da bu girişimi de sonuçsuz kalmıştır (Buzpınar, 1993: 234-235). Seyyid Fazıl Paşa'nın Bâbüali'ye sunduğu layihada yer alan beş maddelik ıslah planı ve ek ekonomik-coğrafi değerlendirmeler (BOA, Y.A.RES.4.59.4.1), onun hem Osmanlı'ya sadakatini pekiştirmek hem de bölgeye fiilen hâkim olma arzusunu meşrulaştırmak amacı taşıyan bir yönetim modeli önerdiğini göstermiştir.

Seyyid Fazıl Paşa'nın yalnız kendi bölgesiyle sınırlı kalmayan bu vizyonu; Zanzibar, Muskat, Şihr ve Hadramut emirlerinin Osmanlı padişahı tarafından taltif edilmesini teklif etmesi (BOA, İ.DH/1295-102066), onun Osmanlı otoritesini yalnızca Zafar'da değil, tüm Arap Yarımadası'nın güneyinde ve çevresinde güçlendirmeyi hedefleyen kapsayıcı nüfuz politikası benimsediğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan, Seyyid Fazıl Paşa yalnızca idarî değil, dinî temsiliyet üzerinden de bölgedeki nüfuzunu tahkim etmeye çalışmıştır. Hadramevt'teki Alavi seyyidlere dağıtılmak üzere padişah adına iki yüz adet Mushaf-ı Şerif vakfetmesi, bu nüfuz arayışının somut bir yansımasıdır (BOA, Y.PRK.BSK.80.109.1.1). Bu girişim, onun hem yerel manevî liderlik rolünü pekiştirme hem de Osmanlı'ya bağlılığını pekiştirerek meşruiyet zemini kazanma stratejisinin bir parçasıdır.

1880 yılı başlarında Fazıl Paşa, İngiliz elçisi Layard ile görüşerek Osmanlı'dan destek alamaması hâlinde İngiltere himayesine girmek istediğini belirtmiştir. Bu dönemde Sultan'a yeniden başvurup borç, hafif silah ve sembolik destek talep etmişse de teklifleri reddedilmiştir. Aynı yıl içinde Mekke Emiri, Fazıl'ın Zafar valiliğinin tanınmasını önerdi; Fazıl Paşa da Muskat Emiri'ne yazdığı mektupta Zafar'a Osmanlı fermanıyla döneceğini bildirmiştir. Ancak Osmanlı hükümeti bu süreci

durdurarak Fazıl'ın İstanbul'da kalmasına karar vermiştir (Buzpınar, 1993: 233-234). Dolayısıyla Seyyid Fazıl Paşa, yalnızca bölgesel bir yönetici değil, aynı zamanda II. Abdülhamid'in Arap Yarımadası'nın güney bölgelerinin siyasetine dair perspektif geliştirmesinde etkili olan danışman sıfatıyla padişahın çevresinde yer alan nadir Arap figürlerden biri olmuştur.

10. Sonuç

Seyyid Fazıl Paşa'nın Zafar, Maskat, Yemen ve çevresindeki bölgeler ekseninde geliştirdiği siyasi tasavvur ve Osmanlı merkezine sunduğu teklifler, 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik politikalarının dinamiklerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Paşa'nın muslih sıfatıyla yerel kabileler nezdinde arabuluculuk yapmaya çalışması, aynı zamanda Osmanlı adına meşruiyet kurma çabasının bir tezahürü olarak okunabilir. Bu yönüyle Fazıl Paşa'nın girişimleri, kabile/aşiret temelli yerel güçlerle merkezî otorite arasında köprü kurmaya çalışan yerel kökenli/periferik aktörlerin siyasi rolünü göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Fazıl Paşa'nın danışmanlık rolü, II. Abdülhamid'in saray çevresindeki Arap figürlerinin pasif temsilciler olmadığını; aksine, saray politikasına aktif müdahil olduklarını ortaya koymaktadır. Paşa'nın Osmanlı merkezine sunduğu layihalar ve yazdığı makaleler, yalnızca belirli bir bölgeye ilişkin idarî ya da askerî düzenlemelerden ibaret değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nın güney bölgelerinde nasıl bir nüfuz kurabileceğine dair bütüncül bir perspektif içermektedir. Zafar ve Maskat bölgeleri üzerinden Umman sahiline, Yemen üzerinden Aden ve Hadramut havzasına açılan bu coğrafi vizyon, Osmanlı'nın merkezî kontrol kapasitesini zorlayan ama onu besleyen alternatif bir dış politika arayışı olarak değerlendirilebilir.

Bununla birlikte, Fazıl Paşa'nın sunduğu teklifler/projeler, merkezî Osmanlı bürokrasisi içinde farklı okumalara maruz kalmış; kimi zaman gereksiz bir mali ve diplomatik yük, kimi zaman ise faydalı ama ertelenebilir girişimler olarak değerlendirilmiştir. İngiliz etkisinin yoğun olduğu bu bölgelerde, Osmanlı'nın sınırlı askerî ve diplomatik manevra alanı, Fazıl Paşa'nın taleplerinin karşılıksız kalmasında belirleyici olmuştur. Saray nezdindeki itibarına rağmen, onun emirlik tasavvuru, ne yerel halktan yeterli desteği alabilmiş ne de Bâbü'lî 'nin siyasi ve mali kaynaklarını seferber edecek düzeyde kabul görmüştür.

Sonuç olarak Seyyid Fazıl Paşa'nın çabaları, Osmanlı'nın Arap Yarımadası'nın güneyine yönelik temkinli ve sınırlı müdahaleci politikasının sınırlarını zorlayan bireysel bir girişim olarak kalmıştır.

Çatışma Beyanı (Competing Interests)

Çalışmanın yazarı, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

The author declares that he has no competing interests.

Destek ve Teşekkür (Fundings and Acknowledgments)

Çalışma, kamusal, özel, ticari nitelikte ya da kar amacı gütmeyen herhangi bir kurumdan destek alınmadan hazırlanmıştır.

This research received no specific grant from any funding agency in the public, commercial, or not-for-profit sectors.

Etik Beyanı (Ethical Statement)

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Recep Kılıç

**II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın
Güneyine Dair Tasavvuru**

Vol: 9 Issue: 2
Spring 2026

It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Araştırmacıların Katkı Oranı (Author's Contributions)

Bu makale yazarın kendi çabaları ve incelemeleri neticesinde oluşturulmuştur.

This article was created as a result of the author's own efforts and reviews.

KAYNAKÇA / REFERENCES

- Âl İbrâhîm, A. b. A. S. (2018). *Mecmû' u Selâsi Resâil fi's-Sülûk*. Dâru'd-Diyâ.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1880). Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi (DH.MKT. 1329, .49), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1873). Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (HR.MKT.804.51), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1877). Hariciye Nezareti Siyasi Kısım (HR.SYS.2941.9), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1879). İrade Dahiliye (İ.DH.790.64146.9), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1891). İrade Dahiliye (İ.DH.1237-96875-5), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1897). Sadrazam Kâmil Paşa Evrakı Yıldız Esas Evrakı'na Ek (Y.EE.KP.41.4063), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1883). Topkapı Sarayı Maruzat (TS.MA.e/1411-27), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1879). Yıldız Sadâret Hususî Maruzât Evrakı (Y.A.HUS.162.62), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1879) Yıldız Sadâret Resmî Maruzât Evrakı. (Y.A.RES.4.15.3.1/2/3), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1883). Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.12.27), İstanbul
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (1907). Yıldız Perakende Evrakı- Arzuhâl ve Jurnaller (Y.PRK.AZJ.52.79), İstanbul
- Buzpınar, Ş. T. (1993). "Abdülhamid II and Sayyid Fadl Pasha of Hadramawt: An Arab dignitary's ambitions (1876–1900)". *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 13, 225–239.
- Es-Sakkâr, S. (1991). "Bâ Alavî." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 3, ss. 355–357). TDV Yayınları.
- Farah, C. E. (2002). *The Sultan's Yemen: 19th-century challenges to Ottoman Rule*. London: I.B. Tauris.
- Hilâfet Gazetesi. (1902, 15 Aralık). Arabistan'da Hükûmet-i Hamidiye (Sayı 82).
- Jacob, W. C. (2019). *For God or Empire: Sayyid Fadl and the Indian Ocean World*. Stanford, Stanford University Press.
- Karpat, K. H. (2001). *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, faith, and Community in the late Ottoman State*. Oxford: Oxford University Press.
- Kelly, J. B. (1968). *Britain and the Persian Gulf 1795–1880*. Oxford: Oxford University Press.
- Khoury, P. S., & Kostiner, J. (Eds.). (1990). *Tribes and State Formation in the Middle East*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Kral Abdullah. (2017). *Biz Osmanlı'ya Neden İsyân Ettik?* İstanbul: Klasik Yayınları.
- Kurşun, Z. (1992). *Yol Ayrımında Türk-Arap İlişkileri*. İstanbul: İrfan Yayıncılık.
- Mahmud Nedim Bey. (2001). *Arabistan'da Bir Ömür: Son Yemen Valisinin Hatıraları veya Osmanlı İmparatorluğu Arabistan'da Nasıl Yıkıldı?* (A. Birinci, Ed.). İstanbul: İsis Yayınları.
- Phillips, W. (1967). *Oman: A history*. London: Longmans, Green and Co.

**II. Abdülhamid'in Danışmanı Seyyid Fazıl Alavi Paşa ve Arap Yarımadası'nın
Güneyine Dair Tasavvuru**

Rabi, U. (2011). *The Emergence of States In a Tribal Society: Oman Under Sa'id bin Taymur, 1932–1970*. Brighton: Sussex Academic Press.

Serjeant, R. B. (1957). *The Saiyids of Hadramawt*. London: London University Press.

Seyyid Fazıl Alavi Paşa. (1883, 29 Aralık). *Makale-i Hikmet-i Asale-i Nafi'a* (TS.MA.e/1411-27).

Shafi, M. M. K. (2012). *The role of Sayyid Fazl Pookkoya Thangal in the anti-colonial movement in Malabar* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Darul Huda Islamic University.

The National Archives, Foreign Office (TNA). FO 78/3615.

Tomar, C. (2013). Zafar. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 44, ss. 66–67). Ankara:TDV Yayınları.

Toprak, M. (2018). *Son Dönem Alaviyye Şeyhlerinden Fadl B. Alavi'nin Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.